

Nitekim İbnü'n-Nedîm de tefsir kitaplarını sayarken Esam adlı iki âlim tarafından yazılan ayrı ayrı tefsirler bulunduğunu belirtir (*el-Fihrist*, s. 36-37). Eserde yer alan, "Bu açıklama ile musannifin açıklaması arasında ne fark vardır dersin şöyle derim" (vr. 60^a) tarzındaki bazı ifadelerden eserin bir şerh olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Tefsiri şerh edenin adı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Beyzâvî ve İbn Kemal gibi müfessirlerden bahsetmesi, İmam Şâfiî ve Kâdî Beyzâvî'yi tenkit edip Hanefî görüşleri savunması (vr. 1^a, 6^b, 12^a), şârihin son devirlerde yaşamış Hanefî bir âlim olduğu izlenimini verir. Esamm'a nisbet edilen diğer eserlerden bazıları şunlardır: *Kitâbü't-Tevhîd*, *el-Beyân 'an esmâ'illâh*, *el-Hüccce ve'r-rusûl*, *er-Red 'ale'l-Mücbire*, *er-Red 'ale'l-yehûd*, *er-Red 'ale'l-mecûs*, *er-Red 'ale'd-Dehriyye*, *el-İmâme*, *Ma'rifetü vüçûhi'l-kelâm*, *Kitâb 'alâ ehli'l-fetvâ* (İbnü'n-Nedîm, s. 214).

BİBLİYOGRAFYA:

Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd* ('Aķâ'idü's-selef içinde), s. 129; Nevbahtî, *Fıraku's-Sî'a*, s. 14; Es'arî, *Maķâlât* (Ritter), s. 223, 242, 269-270, 278, 328, 331, 343, 451, 453, 456, 467, 564, 588; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 59, 95, 103; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 324; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 39; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teced-düd), s. 36-37, 214; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muġnî*, XX/2, s. 61; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 7, 222, 271-272, 287, 291, 292, 295; a.mlf., *el-Farķ* (Abdülhamîd), s. 115, 116, 164; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), III, 34; IV, 80, 122, 233; V, 19, 201-202; Ebû Ya'lâ, *el-Mu'temed* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 37, 222; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 21; Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. Hans Peter Linss), Kahire 1381/1963, II, 186; Neseî, *Tebsirâtü'l-edille*, Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 496, vr. 80^b, 168^a, 252^b; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 516-518, 527, 564; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 31, 72, 76; a.mlf., *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 481; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb*, II, 12; V, 80; VI, 178; VII, 44, 170-171; VIII, 213; XV, 111; Zehebî, *A'lamü'n-nûbelâ*, IX, 400; İbnü'l-Murtazâ, *el-Münye ve'l-emel* (nşr. T. W. Arnold), Haydarâbâd 1316, s. 32-33; a.mlf., *Ṭabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 56-57, 72; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 427; Dâvudî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, I, 269; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 582; Keşfü'z-zunûn, I, 447; Hediyyetü'l-'arîfin, I, 512; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 984; Sezgin, *GAS*, I, 614-615; Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefşir ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961-62, I, 388; Ahmed Emîn, *Ḍuĥa'l-İslâm*, Beyrut 1351-55/1933-36, III, 183, 184; A. Sâmî en-Neşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1966, I, 456, 530; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 126-127; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 180, 273, 277, 279, 285; Josef Van Ess, *"al-Aşamm"*, *El² Suppl.*, (İng.), s. 88-90.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

ESAM, Ebû'l-Abbas

(أبو العباس الأسم)

Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb
b. Yûsuf el-Esam en-Nisâbü'rî
(ö. 346/957)

Horasanlı muhaddis.

247'de (861) Nîşâbur'da doğdu. Benî Ümeyye ile olan münasebetinden dolayı Ümevî nisbesiyle de anılır. Babası muhaddis ve verrâk* Ebû'l-Fazl Ya'kûb b. Yûsuf, İshak b. Râhûye ve Ali b. Hucr gibi âlimlerden ders almış, İbn Mahled el-Attâr, İbn Ebû Hâtîm gibi tanınmış simalara hocalık yapmış bir âlimdir. 265 (878) yılında oğlu Muhammed'i yanına alarak İsfahan, Mekke, Askalân, Bağdat, Mısır, Dimaşk, Beyrut, Küfe gibi ilim merkezlerini dolaştı ve meşhur âlimlerin kitaplarını bizzat kendilerinden dinlemesini sağladı. Esam, bu seyahatlere başlamadan önce memleketinin iki muhaddisi Ahmed b. Yûsuf ile Ahmed b. Ezher'den hadis okumasına ve onların Nîşâbur'daki en son talebesi olmasına rağmen kendilerinden yazdığı hadisleri kaybettiler. Bağdat'ta hocaları arasında bir benzerini görmediğini söylediği Abbas b. Muhammed ed-Dûrî ile Muhammed b. İshak es-Sâġânî, Mısır'da fakih ve muhaddis Rebî b. Süleyman el-Murâdî, Dimaşk'ta Ebû Zû'r'a ed-Dimaşkî, Beyrut'ta Beyrûtî diye tanınan mukrî ve muhaddis Abbas b. Velîd ve Küfe'de Utâridî diye bilinen Ahmed b. Abdülcebbar gibi ünlü hocalardan hadis rivayet etti. On sekiz yaşında başladığı hadis tahsili on iki yıl sürdü. Otuz yaşından itibaren işitme duyusu zayıflamaya başladı ve zamanla büsbütün işitmez oldu; bu sebeple "Esam" (sağır) lakabıyla tanındı.

Uzun bir ömür süren Esam ileri gelen muhaddislerden âlî rivayetlere sahip oldu ve bu sebeple talebeleri çoğaldı. Bunlardan Hâkim en-Nisâbü'rî, İslâm dünyasının dört bir yanından gelen muhaddisleri onun kapısında beklerken gördüğünü, baba, oğul ve torun olmak üzere üç neslin ona talebelik ettiğini söylemektedir. Binlerce talebesi arasında muhaddis ve müellif Ebû Ali el-Kabbânî ile (ö. 289/902) Ebû Ali en-Nisâbü'rî, Ebû Bekir Ahmed el-İsmâîlî, Ebû Abdullah İbn Mende, meşhur sûfî Ebû Abdurrahman es-Sülemî, İbn Adî, Şâfiî fakihî Ebû't-Tayyib Sehl b. Muhammed es-Su'lûkî gibi eser vermiş âlimler de vardır. Ebû Nuaym el-İsfahânî de ondan icâzet yoluyla rivayette bulunmuştur.

Esam herkesle iyi geçinen, güzel huylu bir insandı. Mecbur kaldıkça kitap istinsah ederek geçimini sağlardı. Mahallesindeki mescidde yetmiş yıl müezzînlilik yapmıştır. Bütün dikkatini hadis rivayetine sarfettiği için bir gün ezan okumaya başlarken "Allahü ekber" diyecek yerde, "Ahberenâ Rebî" b. Süleyman, ahberenâ eş-Şâfiî" diye bağırarak rivayet edilir. Ölümünden bir müddet önce gözlerini de kaybetti. 346 yılı Rebîülâhîr ayında (Temmuz 957) Nîşâbur'da vefat etti.

Hadislerini ihtiva eden bazı cüzler Dârü'l-kütüb'iz-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (Mecmua, nr. 31, 64/8, 89/15, 28).

BİBLİYOGRAFYA:

Sem'anî, *el-Ensâb*, I (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî), Haydarâbâd 1961-66 — Beyrut 1400/1980, s. 294-297; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Haydarâbâd 1375-77/1955-58, III, 860-864; a.mlf., *A'lamü'n-nûbelâ*, XV, 452-460; XII, 497, 523, 588, 593; Safedî, *el-Vaṣṣ*, V, 223; a.mlf., *Nektü'l-himyân ft nûketi'l-'umyân* (nşr. Ahmed Zeki), Kahire 1329/1911, s. 279; İbn Taġriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1956 — Kahire 1383/1963, III, 317; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Kahire 1350-51 — Beyrut, ts. (Dârü lhyâi't-türâsî'l-Arabî), II, 373-374; Sezgin, *GAS*, I, 186; R. Blachère, "al-Aşamm", *El²* (Fr.), I, 707.

M. YAŞAR KANDEMİR

ESÂME

(إسماء)

Kapıkulu askerlerinin isim ve maaşlarının kayıtlı olduğu defterleri, bu defterlerdeki isimleri ve daha çok burada adı geçenlerin ellerindeki belgeyi ifade eden tabir.

Arapça *esmâ* (ismin çoġulu) kelimesinin çoġulu *esâmîden* bozulmadır. Osmanlılar'da devletten maaş alan kapıkulu askerlerinin adları, diğer malî kayıtlarda olduğu gibi, okunması zor bir yazı türü olan siyâkatla tutulan ve bazan kütük adıyla da anılan ulûfe defterlerine kaydedilirdi. Bu defterlerde geçen isimler bir çeşit kadro kaydı olduğundan bunlara *esâme*, burada adı geçen kapıkulu askerlerine verilen belgelere de *esâme kâğıdı* veya *esâme pusulası* denirdi. İlgili defterdeki kayda uygunluğunu belirtmek için mühürlenilen bu kâğıtlar, ayrıca "mühürlü" anlamına gelen *memhûr* adıyla da anılırdı. Adı ulûfe defterinde yazılı olup elinde *esâme kâğıdı* bulunanlara *esâmeli* adı veriliirdi. Ocak düzeninin henüz bozulmadığı dönemlerde ölen, ocaktan çıkarılan veya idam edilenlerin adı siyah mürekkeple defterden silinir, buna da "esâme çalmak" denirdi.

Yeniçeri esâmeleri zaman zaman incelenir, defterde adı olmayanlardan dirlik iddiasında bulunanlar reâyâ defterine kaydedilirdi (BA, MD, nr. 111, s. 616). Esâme sûretleri yeniçeri efendisinin dairesinde tutulurdu.

XVII. yüzyıldan itibaren ocak nizamının bozulmasına paralel olarak esâmeler alınıp satılmaya başlandığı gibi boşalan kadrolara (mahlûl esâmeler) maaş çıkarılmış ve bunlar başkalarının cebine girmiştir. Bu sebeple zaman zaman fazla veya boşalmış esâmelerin tesbiti yapılır ve tahakkuk eden paranın hazineye kalması sağlanırdı. Sonradan ocağa girenlerden ayırt edilmek için gerçek ocaklılara "sahîhü'l-esâmî" denirdi.

Esâme kâğıtlarının alınıp satılmasına I. Mahmud zamanında (1730-1754) resmen izin verilmiş, böylece ocak nizamının bozulma sebeplerine bir yenisi eklenmiştir. Bu durumda, ölen Kapıkulu Ocağı neferlerinin tesbiti imkânı kalmamış, kadrolar ilgili veya ilgisiz kimselelerin eline geçmiştir. 1768'de çıkan Osmanlı-Rus savaşının uzaması da ocağa yeni kimselerin alınmasına ve kadroların oldukça artmasına yol açmıştır. Hatta hükümetin müsaadesiyle eşkinici* esâmesiyle emekli olmalarına izin verilenlerin ellerindeki tekaüt esâmelerini para karşılığı askerî sınıfa mensup olmayanlara satmaları da zamanla eşkinici askerinin azalmasına, seferlerde yeni askerlerin yazılmasına sebep olmuştur (Esad Efendi, s. 23). Böylece bazı kişilere yeni bir kazanç kapısı açılmıştır. Bu maaş kâğıtları bir nevi esham, tahvil ve hisse senedi gibi alınıp satılarak el değiştirmiş, ulûfe dağıtım zamanlarında ellerinde esâme kâğıdı bulunanların devletten maaş almalarına vesile olmuştur. Bazı kimseler ellerinde birden fazla (bazı kişilerde 500 kadar) esâme bulundurlardı; bunların aldıkları mevâcib'e "müft-hâr ulûfesi" (bedava yiyici ulûfesi) denirdi.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda Yeniçeri Ocağı'nı islah çalışmaları çerçevesinde bu esâme alım satımının önüne geçilmeye çalışıldı. III. Ahmed zamanında (1703-1730) bununla ilgili olarak boşalan kadroları haber verenlerin ödüllendirilmesi, ocak emekliliklerinin padişahın izniyle olması, "tashih - bedergâh" olmadıkça hiç kimseye esâme verilmemesi, ocağa alınmaların yeniçeri ağasının mühürlü listesi ve kontrolü altında yapılması esasları getirildi (BA, İbnülemin, Askerî, nr. 7745). Fakat esâme suistimaliyle asıl mücadele III. Mustafa (1757-1774) ve daha

sonraki padişahlar zamanında oldu. Zira XVIII. yüzyılın son çeyreğinde on binlerce kişiye ulûfe çıkarken savaşa gideceklerin sayısı 5-10.000 civarında kalıyordu; esâmelerin önemli bir kısmı tahvilât gibi sivil halkın elinde dolaşıyordu. Nitekim III. Mustafa zamanında gerçekleştirilen bir tahkikatta esâme suistimalinin ocak dışında ulemâ, devlet ricâli ve saray ağaları tarafından yapıldığı ortaya çıkmıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan d'Ohsson bu esâme senetlerinin serbestçe alınıp satıldığını, önemli mevkillerdeki devlet büyüklerinin kendi adamlarına ve hizmetkârlarına bu senetlerden alabilmek için ocak zâbitlerini sıkıştırdıklarını, böylece askerlikle ilgili olmayan değişik sınıftan kişilerin devletten maaş alabildiklerini, her savaşta esâme sayısının arttığını, ölümlerin bile bu sayıyı azaltmadığını belirtmektedir. Çünkü bir kapıkulu askerinin ölümü gizli tutulur, tahakkuk eden maaşını da bağlı olduğu zâbiti alırdı. Eğer esâmeyi satın alan kişi ölürse onun mahlûl maaşını akrabası veya vârisleri almayı sürdürürdü.

I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) esâme suistimalini önlemek için tedbir alınmaya devam edildi. Bu tedbirler çerçevesinde, ölen yeniçeriye haber verenlere mükâfat olarak ilgili mahlûl esâmedeki miktarın onda birinin bırakılması, bu senetteki ikinci onda birin kalem dairesine, üçüncü onda birin de yeniçeri ağasına kalması kararı alındı. Ayrıca ağanın bunu dilediği şekilde orta ve bölüklere taksim edebilmesi hükmü de getirildi. Fakat bu tedbir de beklenen sonucu vermedi. Orta ve bölük kumandanları mahlûl esâmeleri kendileri için almayı sürdürdüler. Meselâ 1778 yılında yeniçeri ağalığından sadrazam olan Kalafat Mehmed Paşa'nın azlinden sonra müsadere edilen malları arasında günde 12.700 akçe gelir getiren esâmeler de çıkmıştı. Aynı şekilde hazinedarının üzerinde de günlük geliri 9000 akçe tutan esâmeler bulunmuştu. Sadrazam Halil Hâmid Paşa 1782-1785 yıllarındaki sadâreti sırasında esâme suistimalini önlemeye çalışarak esham ve tahvilât gibi esâme alınıp satılmasını yasaklayıp kâr amacıyla ellerde dolaşan esâme kâğıtlarının geçersiz olduğunu ilân etmişse de şiddetli muhalefet yüzünden mücadelesinde pek başarılı olamamıştır.

Esâme alım satımı III. Selim devrinde (1789-1807) had safhaya ulaştı. Onun za-

manında Rusya ile savaş devam ederken Yeniçeri Ocağı'nın islahı çerçevesinde esâme meselesine de el atıldı. Ocaktaki mükerrer esâmelerin tesbiti istenerek bunların bir odadan diğer odaya nakli yasaklandı. Yüksek ücretli dalkılıç esâmelerinden elinde bulunduranları haber verenlerin ödüllendirileceği ve esâme satımının yasak olduğu yolunda bir buyruldu çıkarıldı (BA, Cevdet-Askerî, nr. 5197).

Esâme suistimaliyle mücadele XIX. yüzyılda II. Mahmud zamanında da (1808-1839) sürdü. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa asıl defterli askerler dışında, devletten ulûfe alanların ellerindeki esâmeyi tamamen kaldırmak için padişaha arzda bulundu. Fakat başlangıçta devletçe müsaade edilmiş olduğundan bunları para ile satın alanların uğrayacağı zararların göz önüne alınması, II. Mahmud'un ocağı temelinden kaldırmak için fırsat kollamakta olması ve bu yüzden ocaklıyı karşısına almak istememesi, Alemdar Mustafa Paşa'nın teklifinin onaylanmasına engel oldu. Sadece kendi istekleriyle esâme kâğıtlarını getirenlere gümrüklerden yarı bedellerinin verileceği, getirmeyenlerin ileride bütün esâmelerinin hazineye kalacağı yolunda bir irade çıkarıldı. Bu işlemler için kırk günlük bir süre tanındı; bu süre içinde esâme kâğıtlarını getirmeyenlerin gümrük akçesinden de mahrum edilecekleri ilân edildi. Bunun üzerine elinde esâme bulunduran halk ve esnafın çoğu bunları gümrüğe getirerek yarı bedellerini aldı. Bu uygulama ile on gün içinde 100.000 akçe gibi önemli bir meblağ hazinede kalmıştır.

Esâme adı ve suistimali bir süre sonra Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla birlikte (1826) tarihe karışmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 111, s. 616 vd.; nr. 181, s. 144; BA, İbnülemin, Askerî, nr. 7745; BA, Cevdet-Askerî, nr. 5197, 21929; *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2068, vr. 102^b-104^a, 105^a, 120^a; Selânikî, *Târih* (İpsirli), II, 509, 693, 854; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 42; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler: Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* (haz. Hüseyin Ragıp Uğural), İstanbul 1987, s. 87-89; D'Ohsson, *Tableau Général*, VII, 336-339; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 67 vd.; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293, tür.yer.; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, III, 85-86; Cevdet, *Târih*, III, 21 vd., 83-84; IX, 9; XII, 164, 255; Cevad Paşa, *Târih-i Askerî-i Osmanî*, İstanbul 1297, s. 81 vd.; Lutfî, *Târih*, VIII, 357 vd.; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 491-498; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 347, 349-350, 383; Pakalın, I, 546.

ABDÜLKADİR ÖZCAN